

УДК 94 (100: 532): 327 «1918/1928»

Д. В. Ласкавий

**ІСТОРИОГРАФІЯ МІЖНАРОДНОЇ БОРОТЬБИ ЗА НАФТУ У
ПЕРСІЇ ТА МЕСОПОТАМІЇ У 1918–1928 РР.**

Міжнародна боротьба великих держав за нафту стала відмінною рисою історії ХХ ст. і залишається такою на початку ХХІ-го. Почавшись більше століття тому, на сьогодні ця боротьба не тільки не припинилася, а й, навпаки, посилилася. З кожним десятиліттям вбираючи у свій вир все більше регіонів, вона утворила такі нові геополітичні формування як Великий Близький Схід і Велика Середня Азія й перекинулася на важкодоступні і безлюдні частини земної кулі, Антарктику і Антарктиду. Одночасно продовжується перерозподіл вже, здавалося б, давно поділених нафтоносних і газоносних регіонів Середнього Сходу, Іраку й Ірану, розгортання боротьби за оволодіння якими у першій третині ХХ ст. й поклало початок формуванню сучасних міжнародних відносин у районі Перської затоки й взаємостосунків між великими державами.

У подіях першого десятиліття після Першої світової війни, впродовж якого вирішувалась доля багатостраждальної османської спадщини, розгорталось, іноді межуючи на грані розриву двосторонніх відносин, англо-американське нафтове суперництво і формувалась нова, Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, кореняться витoki багатьох проблем сучасної світової політики на Середньому Сході. І все це, разом узяте, відбувалось на тлі всеохоплюючої боротьби за нафту у Персії та Месопотамії, про історію якої, зважаючи на її важливість і актуальність, написано багато різних за змістом і якістю, доволі часто суперечливих одна одній, робіт. Певною мірою розібратися в історіографії актуального питання й має на меті дана стаття.

Жорстка конкуренція світових нафтових компаній за доступ до родовищ стратегічної сировини, яка вже мала місце до 1 серпня 1914 р. і за зрозумілими причинами відійшла на другий план упродовж Першої світової війни, після її закінчення розгорнулася з новою силою. Навчені за роки воєнного лихоліття гірким досвідом нафтового голоду, англійці і їхні колишні європейські союзники, які, за справедливими словами одного з патріархів зовнішньої політики Великобританії лорда Дж. Керзона, "припливли до перемоги на хвилі нафти", воліли якомога швидше знизити небезпечний дефіцит стратегічно важливої сировини. Величезну нестачу нафти у роки війни покривали поставки зі США, компанії яких певною мірою поставили у залежність від себе оборону й економіку Великобританії і Франції й мали ще більш грандіозні плани. Цілком природно, що Британська і Французька імперії у будь-яку ціну прагнули позбутися такої небезпечної залежності. Ще до початку

Паризької мирної конференції й виголошення святкових тостів у Дзеркальній залі Версалу розгорнулася жорстка англо-американська нафтова боротьба, прикрашена французьким шармом і витонченістю, яка миттєво виплеснулася на передовиці газет, а звідти, що називається на злобу дня, перекинулася на сторінки книжок.

Як наслідок протягом 1920–1930-х рр. в західній історіографії з'явилося чимало робіт, у яких розглядаються післявоєнні проблеми міжнародної боротьби за стратегічну сировину, історія нафтової політики великих держав тощо. Книги, написані на основі газетного матеріалу, новин і чуток, у публіцистичному стилі, хоча і з певною претензією на науковість, розходились досить великими тиражами (більшість з них було також перекладено в Радянському Союзі).

Одна за одною вийшли з друку книги П. Арнота, С. Брике, М. Брукса, К. Гофмана, Д. Делезі, Е. Девенпорта і С. Кука, Л. Фішера, Р. Фокса, Е. Шульце [Див. напр.: 1–9 та ін.]. Кожен автор, в залежності від своїх політичних поглядів і переконань, представляв читачеві власне, як правило, неприховано упереджене бачення міжнародної боротьби за персько-месопотамську нафту. Про якесь наукове обґрунтування основних положень, викладених у працях названих авторів, важко казати, але на це є й об'єктивні причини. Двері архівів міністерств зовнішніх справ великих держав й інших відомств, як і компаній, ще були для них щільно зачинені, а інтерес в західному суспільстві до проблем міжнародної нафтової політики був високий. Тому автори, зваживши всі за і проти, пішли по шляху найменшого опору – писали на основі наявної джерельної бази для широкого кола читачів, а не вузьких спеціалістів.

Проте, й серед перелічених авторів є такі, чиї припущення й твердження хоча й базуються на недостатній, з позиції сучасної історичної науки, джерельній базі, згодом були тим чи іншим чином повністю підтверджені й цитуються у сучасній історіографії. Одними з таких є Е. Девенпорт і С. Кук, співавтори книги "Нафтові трести і англо-американські відносини", перша частина якої має символічну назву "Великобританія і нафта як джерело сили" й присвячена історії формування нафтової політики Уайтхолла й ролі у цьому процесі Дж. Фішера й У. Черчілля, появи питання месопотамської нафти й спроб його вирішити після війни [6, с.3–63]. Друга частина книги розповідає вже про вплив нафтового фактору на зовнішню політику США, головного союзника й одночасно суперника Великобританії у боротьбі за нафту Середнього Сходу [6, с.64–110]. Лейтмотивом через усю книгу проходить думка авторів про доленосну взаємозалежність Великобританії і США один від одного в нафтовому питанні, яку краще було б використати для побудови взаємовигідного прагматичного співробітництва, ніж для розв'язання вочевидь безперспективної і виснажливої війни на радість своїм суперникам.

Інший цікаву думку, актуальну і сьогодні, з приводу англо-американського нафтового дуету висловив німецький дослідник К. Гофман [4]. У своїй популярній книзі "Нафтова політика і англосаксонський імперіалізм" він спробував розкрити таємниці міжнародної боротьби за нафту на Середньому Сході, що називається, викрити хижацькі наміри багатолікого англійського й американського імперіалізму. На його думку, Великобританія, під впливом своєї морської могутності, хотіла вона цього чи ні, мала йти до оволодіння всією нафтою земної кулі й на означеному шляху зіткнутися зі США, що, врешті-решт, і трапилось. І наріжним каменем англо-американського союзу, як це не дивно звучить, одвічного протиборства мала стати й стала персько-месопотамська нафта [4, с.66–103]. "У сутності, Персія і Месопотамія представляють собою майже єдине ціле, тому що месопотамський нафтоносний район, що охоплює вілайєти Мосул і Багдад, переходить у південно-перський район і таким чином вони складають єдине геологічне (й геополітичне. – Д. Л.) ціле", – прозорливо писав ще у 1928 р. К. Гофман, розкриваючи внутрішні зв'язки між зовнішньою політикою Великобританії й інтересами англосаксонських нафтових компаній [4, с.57].

Одночасно із західними дослідниками над вивченням міжнародної боротьби за персько-месопотамську нафту працювали й представники радянської історіографії, інтерес яких до нафтової політики виходив далеко за межі звичайної академічної науки і був обумовлений нагальними потребами країни. Радянський Союз, взявши курс на докорінну модернізацію, вкрай потребував надходження твердої валюти, у край необхідної для придбання за кордоном необхідного устаткування для нових підприємств. І кавказька нафта, яка у свій час складала питому вагу експорту Російської імперії й викликала великий інтерес у західних компаній, знов стала надходити на світовий ринок. Дослідженню правил і умов гри, хоча, скоріше, їх відсутності на цьому ринку й присвячена книга С. Д. Богдановського "Нафтовий імперіалізм", яка вийшла друком у 1926 р. [10]. Безперечно, головну увагу автор зосередив на вивченні спільного і відмінного у будові і структурі американського й англійського капіталу, особливостей їх боротьби за персько-месопотамську нафту.

Так, зокрема, аналізуючи вплив Англо-перської нафтової компанії, "небаченого феномену нафтової промисловості" на англійську зовнішню політику в Персії, він підкреслив наступне: "Британська імперіалістична політика в Персії, нероздільно пов'язана з традиційною лінією азійської політики Британської імперії, налічує десятиліття і вже по цьому одному факту не може бути зведена до нафтової політики, яка у даному випадку не може навіть вважатися особливою для неї характерною" [10, с.42–43, 70]. На переконання Богдановського, "не спеціальні нафтові інтереси обумовлювали характер взаємовідносин між Англією і Персією, а, навпроти, нафтові інтереси мали рахуватися й іноді

навіть відступати перед вже визначеними взаємовідносинами" [10, с.70]. Однак приклад вирішення гострого мосульського питання й подальша логіка розвитку англо-турецьких відносин, щодо яких, на думку дослідника, те саме твердження мало бути ще більш справедливе, ніж щодо англо-перських, свідчить про зворотну тенденцію. Диктат нафтових інститутів, тісно зв'язаних з впливовими колами у королівських військово-морських силах, вочевидь посилювався.

Отже, Богдановський вважав, що англійську нафтову політику на Близькому та Середньому Сході не слід цілком і повністю ототожнювати з зовнішньою політикою, як це робили інші автори. Таке тонке спостереження, й у той самий час висновок, які зробив він, виходячи лише з аналізу логіки розвитку англо-перських і англо-турецьких взаємин, об'єктивно не маючи доступу до внутрішньої документації й листування членів британського кабінету міністрів, заслуговує на високу оцінку. Гіпотезу, висунуту радянським вченим С. Богдановським, з часом підтвердили англійські й американські колеги, вже спираючись на відповідні інформативні першоджерела.

Націоналізація урядом Ірану на чолі з М. Моссадиком Англо-іранської нафтової компанії у 1951 р. і Суецька криза 1956-го, Іракська революція 1958 р. дали новий поштовх дослідженням історії і сучасності міжнародної боротьби за нафту на Середньому Сході. Історики-міжнародники по обидва боки Атлантичного океану вдалися до пошуку помилок і прорахунків у політиці західних держав, головним чином Великобританії і США, по відношенню до колишніх Персії і Месопотамії.

У 1959 р. в Лондоні з друку виходить книга Х. Лонгхарста "Авантюра у світі нафти. Історія "Бритіш петролеум", присвячена історичній ході Англо-перської нафтової компанії [11]. Вже через два роки, у 1961 р., С. Лонгрігг публікує монографію "Нафта на Середньому Сході. Її відкриття і видобуток" [12]. Лонгрігг, як і Лонгхарст, досить коротко й обережно, без зайвого оцінювання, хоча цікаво і змістовно, розповідає про відкриття і початок видобутку англо-перською компанією нафти на Середньому Сході, формування Турецької нафтової компанії й вирішення її після воєнної долі [12, с.14–51; 11, с.17–62]. Єдине, що спершу може стурбувати погляд прискіпливого читача, так це велика інформативність книги при повній відсутності посилань на джерела та літературу, але її видання авторитетним Королівським інститутом міжнародних відносин заспокоює й вочевидь гарантує достовірність викладеної інформації.

Щоправда, далеко не всі праці того часу, що претендували якщо не на науковість, то, принаймні, на правдиву всебічність і об'єктивність, відповідали заявленій меті. Пошук істини доволі часто плавно переходив у виправдання й ідеологічне обґрунтування минулих огріхів зовнішньої політики й перекладання відповідальності на чужі плечі, особливо, коли за перо брались самі дипломати.

У 1964 р. світ побачила книга Р. Булларда, посланника (пізніше посла) Великобританії в Ірані у 1939–1946 рр., "Британія і Середній Схід з ранніх часів до 1963 р." [13]. У досить невелику книгу (200 сторінок) автор спробував вмістити величезний об'єм інформації – практично всю історію англо-перських взаємин і міжнародних відносин у басейні Перської затоки. Тому не дивно, що зробив він це не зовсім вдало, та й ще упереджено і не об'єктивно, з ледь прихованою русофобією. У книзі зовсім не витримана пропорція у викладені матеріалу. Вже на 57-й сторінці читач опиняється у 1901 р., тобто за кілька десятків сторінок цілі сторіччя непростих англо-перських відносин буквально проминають, і читає загальновідому інформацію, а не ту, яку Буллард, як посол, дійсно знав про концесію У. Дарсі, засновника Англо-перської компанії [13, с.57]. Перегорнувши, на наступній, 58-й сторінці, читач уже знайомиться з умовами, на думку автора, "невигідної для нас (британців. – Д. Л.) і несправедливої по відношенню до Персії" англо-російської конвенції 1907 р. [13, с.58]. Подіям 1920-х рр. також присвячено небагато сторінок, на яких за дипломатичною витіюватістю, читач навряд чи знайде ті подробиці міжнародної боротьби за нафту, які Буллард мав знати, як кажуть, по рангу служби, але про які чомусь умовчав [13, с.81–111]. Висновок напрошується сам собою – назва книги, м'яко кажучи, не зовсім відповідає її змісту.

Через чотири роки, у 1968 р., в журналі "Паст енд Презент" було опубліковано велику статтю М. Джек "Купівля британським урядом акцій Бритіш петролеум" у 1912–1914 рр." [14]. Ця робота, написана на цінних джерелах Паблік Рекорд Оффіс, стала першим у британській історіографії досить об'єктивним, науково виваженим дослідженням з історії АПНК. У статі розкрито і проаналізовано боротьбу в правлячих колах Великобританії з питання доцільності купівлі урядом Г. Асквіта контрольного пакету акцій АПНК напередодні Першої світової війни. Міжнародна боротьба за нафту у Персії та Месопотамії і все, що з нею пов'язано, не стали завданнями дослідження М. Джек, тому, відповідно, і не були розкриті. Проте, їй вдалося певним чином розгорнути на сторінках періодичних видань цілу наукову дискусію навколо питання впливу нафтового фактору на формування зовнішньої політики Великобританії і пов'язаною із цим проблемою суперництва зі США.

Вже за два роки у "Хісторікл Джорнал" з'явилась стаття В. Ротвелла (Університет Екзетера) "Месопотамія у британських воєнних цілях, 1914–1918", присвячена дослідженню поглядів представників британських правлячих кіл на ситуацію в межиріччі Тигру та Єфрату [15, с.273–294]. Використавши досить великий об'єм цінного джерельного та історіографічного матеріалу, автор довів, що "воєнні цілі коливалися в залежності від місцевої й загальної воєнної і політичної ситуації", тобто, іншими словами, всі плвли за течією [15, с.293]. Що стосується нафтового аспекту питання, то й по ньому було більше протиріч, ніж взаємного розуміння. Як пише В. Ротвелл, "офіційний Делі мав майже

презирливе відношення до турбот Адміралтейства навколо нафти" [15, с.288]. Ще на початку війни віце-король Індії лорд Гардінг виступив категорично проти пропозиції англійського уряду відправити англо-індійські війська на захист нафтових родовищ Південно-Західної Персії. Турки отримали чудову нагоду завдати шкоди нафтовим промислам АПНК, чим вони незабаром і скористалися [15, с.288–289]. Та навіть коли, не дивлячись на протести англо-індійського уряду, його війська вимушені були окупувати нафтоносні райони Персії в англійській сфері впливу, віце-король саркастично заявив, що "перебування там армії – невиправдана трата ресурсів, тому що Адміралтейство могло отримати всю потрібну нафту від Сполучених Штатів" [15, с.288–289].

Друга праця – "Британський уряд і нафтові компанії 1912–1924: пошук нафтової політики" – також стаття, опублікована у тому самому журналі, але на сім років пізніше, написана Дж. Гарет Джонсом ("Корпус Крісті Коледж" в Кембриджі) [16, с.647–672]. Автор, спираючись, як і В. Ротвелл, у своїх судженнях на інформативні англійські джерела та історіографію, дійшов висновку, що Великобританія, завдяки внутрішнім міжусобицям, ускладненим ворожнечею провідних нафтових компаній, закінчила війну так само, як і почала – без зрозумілої і загально прийнятої нафтової політики [4, с.668]. У результаті, на думку Гарет Джонса, у 1924 р. Великобританія була так само залежна від імпорту нафти як і у 1914 р. [16, с.672].

Що стосується американської історіографії, то її представники також не залишилися осторонь від дослідження такої важливої теми, як міжнародна боротьба за нафту Середнього Сходу, приділивши, авжеж, більше уваги вивченню нафтової політики Вашингтона в умовах англо-американського післявоєнного суперництва. У 1974 р. в журналі "Бізнес Хісторі Ревю" була опублікована стаття М. Хогана, тоді ще здобувача докторського ступеня Університету Айова, присвячена дослідженню суперечливого співробітництва між США і Великобританією у сфері нафтового бізнесу, яка й зараз залишається однією з найкращих у своєму роді, хоча й не без певного недоліку [17, с.187–205]. Намагаючись показати усе розмаїття спільних і протилежних інтересів американського й англійського капіталу, автор, окрім Персії і Месопотамії, включив у географічні рамки невеликого дослідження Латинську Америку, чим дещо зменшив об'єм інформації щодо перших двох регіонів.

Проте загалом Хогану вдалося досягти поставлених цілей. Проаналізувавши різноманітні джерела, у тому числі, документи з архіву Державного департаменту Сполучених Штатів, дійшов важливого висновку, що єдиною альтернативою англо-американському порозумінню була війна. Виходячи з розуміння тієї простої істини, що придбати щось вдасться навряд чи, а от втратити – точно, правлячі кола обох держав крок за кроком, важко й подовгу, але йшли на зближення. І врешті-решт, як пише М. Хоган, "мрія про усе-британську систему й американська мрія про світ відкритих дверей вилилися у англо-

американський неформальний дружній союз, встановлений на приватному рівні й оточений міфами освіченого капіталізму і замаскований позаду концесійної боротьби як символу конкуренції" [17, с.204–205].

Розвінчати міфи і зняти маску містичності з однієї з компаній, яка стала першопрохідцем міжнародного нафтового бізнесу у районі Перської затоки і головним претендентом на персько-месопотамську нафту, спробував Р. Фер'є у своїй двотомній праці "Історія "Бритіш петролеум" [18]. Перший том вийшов з друку в Кембриджі у 1982 р. і присвячений становленню та розвитку Англо-перської нафтової компанії у 1901–1932 рр. Вочевидь, створюючи книгу, автор розраховував не тільки на істориків, а й на спеціалістів з нафтової промисловості, тому помістив у неї багато технічної інформації про розвідку, видобуток, переробку і транспортування, якість нафти та нафтопродуктів. Така інформативна насиченість безумовно свідчить про величезну кількість спеціальних джерел і літератури, проаналізованих Фер'є. Проте в той самий час відчувається деяке інформаційне перенавантаження, що створює певні труднощі для розуміння усіх тонкощів міжнародної нафтової боротьби, які, до того ж, не завжди чітко виписані й доволі часто згадувалися лише у разі потреби чи для повноти картини історії компанії. Разом з тим, зауважимо, така позиція автора цілком зрозуміла, оскільки праця присвячена виключно Англо-перській нафтовій компанії, а все інше є фоном її історії.

Серед новітніх праць, у яких тим чи іншим чином, йдеться про міжнародну боротьбу за нафту на Середньому Сході, головне місце безперечно посідає книга "Здобич", що належить перу американця Д. Єрґіна [19]. Написана у межах наукової та науково-популярної літератури, у 1998–2000-х рр. його книга стала справжнім бестселером у багатьох країнах, отримала престижну Пулітцерівську премію. Не в останню чергу такому гучному успіху твору сприяла цікава і підкупаюча читача манера автора викладати матеріал у стилі, більше схожому на журналістське розслідування з елементами політико-економічного детективу, ніж на традиційне наукове дослідження. "Здобич", зайнявши по праву чимале місце у ряду фундаментальних праць з історії світової нафтової промисловості, тим не менш, не є вичерпним дослідженням.

Зрозуміло, що в одній книзі, якою б великою та змістовною вона не була, неможливо висвіти все розмаїття проблем зовнішньої політики великих держав, тому числі Великобританії і США, пов'язаних із боротьбою за персько-месопотамську нафту. Навіть така велика книга з історії міжнародної боротьби за нафту об'ємом у 888 сторінок (хоча у порівнянні з 800-сторінковим першим томом "Історії "Бритіш петролеум" Р. Фер'є це не так і багато. – Д. Л.), не дивлячись на усю її винятковість, далека не тільки від висвітлення усіх подробиць, а й навіть значної частини важливих подій, не кажучи вже про усілякі підводні течії й рушійні сили нафтової політики великих держав і компаній.

Що стосується радянської історіографії періоду після Другої світової війни, то найбільш відомою працею є монографія видатного дослідника історії міжнародних відносин О. О. Фурсенка "Нафтові трести та світова політика, 1880-і роки – 1918 р." [20]. Ця книга і зараз продовжує залишатися чи не єдиною на пострадянському просторі великою комплексною роботою з ранньої історії міжнародної боротьби за нафту, оснований на архівних джерелах. Однак, у той самий час, вона не охоплює міжвоєнного періоду, а передуючим подіям років Першої світової війни автор книги присвятив із сімнадцяти глав лише одну [20, с.433–449].

Певним чином продовжує тематику історії міжнародної боротьби за нафту кандидатська дисертація Г. Н. Валиахметової "Боротьба великих держав і нафтових компаній за іракську нафту (1912–1928 рр.)", що представляє сучасну російську історіографію [21]. Проте й ця робота не позбавлена деяких недоліків. Зокрема, у названій праці власне лише півтора десятка сторінок, із більш ніж півтора, присвячено міжнародній боротьбі за месопотамську нафту упродовж Першої світової війни, хоча ці роки складають чверть від хронологічних меж дослідження [21, с.51–66]. Окрім цього, за географічні межі дослідження виключена Персія, яка разом із Месопотамією завжди утворювала єдине геополітичне поле нафтової боротьби, а Англо-перська нафтова компанія так взагалі мала права екстериторіальності по обидва боки персько-месопотамського кордону.

Серед новітньої російської історіографії, більш-менш близькою до обраної проблематики є кандидатська дисертація М. Л. Мусоріної "Формування іракського суспільства у період британського мандату Ліги Націй (1920–1932 рр.)" [22]. Провівши дослідження, Мусоріна дійшла висновку, що нафтові монополії зіграли важливу, хоча і суперечливу, роль у трансформації традиційного східного суспільства Іраку, втягнувши давню громаду межиріччя Тигру і Євфрату у нерівноправні відносини із західною цивілізацією, що призвело до незворотних змін у всіх сферах її життя [22, с.23].

Таким чином, аналіз історіографії довів відсутність спеціального дослідження з історії міжнародної боротьби за нафту у Персії та Месопотамії у 1918–1928 рр., хоча деякі її аспекти, головним чином англо-американське суперництво, завжди привертати увагу науковців і викликали жвавий інтерес у суспільстві зацікавлених країн-учасників, у першу чергу Великобританії. Не в останню чергу завдяки тому, що Англо-перська нафтова компанія була головним претендентом на персько-месопотамську нафту, розмаїття англійської історіографії є набагато ширшим і більшим за американську, не кажучи вже про радянську та сучасну російську.

Проте порівнювати її за допомогою кількісних і якісних показників з будь-якою іншою було б помилкою. Для британців названа проблематика, по великому рахунку, є частиною їх вітчизняної історії,

тоді як для всіх інших – закордонною, точніше всесвітньою, та й базуються праці на різних архівних джерелах, чим, до речі, невільно доповнюють одна одну. Разом з тим, якщо придивитися як слід, то справді ґрунтовних, неупереджених праць навіть у такій великій історіографії як англійська, знайдеться не так і багато, й ще менше тих, що перекладені російською мовою, не кажучи вже про українську. Отже, існує певне поле для творчості й подальшого вивчення актуального питання.

Література

1. **Арнот П.** Внешняя политика английского империализма / П. Арнот.; пер. с англ. И. Арсеньева.– М.: Главред, 1938. – 88 с.
2. **Брике С.** Английский империализм в борьбе за персидско-месопотамскую нефть / С. Брике; пер. с англ. Д. Ипатьева. – М.: Главполитиздат, 1930. – 97 с.
3. **Брукс М.** Нефть и внешняя политика / М. Брукс; пер. с англ. И. Арсеньева. – М.: Иностранная литература, 1949. – 176 с.
4. **Гофман К.** Нефтяная политика и англо-саксонский империализм / К. Гофман; пер. с нем. А. Е. Гольберга и Л. М. Изральсон. – Л.: Главполитиздат, 1930. – 193 с.
5. **Делези Ф.** Нефть / Ф. Делези; пер. с фр. И. Маркельс и Х. Рыт. – М.: Военный вестник, 1923. – 139 с.
6. **Дэвенпорт Е.** Нефтяные тресты и англо-американские отношения / Е. Дэвенпорт, С. Кук; пер. с англ. А. Ф. Сперанского. – М.: Военный вестник, 1925. – 258 с.
7. **Фишер Л.** Империализм нефти / Л. Фишер; пер. с англ. С. Вольского. – М.-Л.: Главполитиздат, 1927. – 176 с.
8. **Fox R.** The Colonial Policy of British Imperialism / R. Fox – N. Y.: McMillian Press, 1933. – 122 p.
9. **Шульце Э.** Борьба за персидско-месопотамскую нефть / Э. Шульце; пер. с нем. Н. М. Качкаева. – М.: Красная новь, 1924. – 96 с.
10. **Богдановский С. Д.** Нефтяной империализм / С. Д. Богдановский. – М. – Л.: Агитпроп, 1926. – 92 с.
11. **Longhurst H.** Adventure in Oil. The Story of British petroleum / H. Longhurst – L.: Oxford University Press, 1959. – 285 p.
12. **Longrigg S. H.** Oil in the Middle East. Its discovery and development / S. H. Longrigg – L.: Oxford University Press, 1961. – 413 p.
13. **Bullard R.** Britain and the Middle East from Earliest Times to 1963 / R. Bullard – L.: Hutchinson University Library, 1964. – 200 p.
14. **Jack M.** The Purchase of the British Government's Shares in the British Petroleum Company 1912–1914 / M. Jack // Past and Present. – 1968. – № 39. – P. 139–168.
15. **Rothwell V. H.** Mesopotamia in British war aims, 1914–1918 / V. H. Rothwell // The Historical Journal. – 1970. – Vol. XIII, № 2. – P. 273–294;
16. **Gareth Jones G.** The British government and the oil companies 1912–1924: the search for an oil policy / G. Gareth Jones // The Historical Journal. – 1977. – Vol. 20, №3. – P. 647–672.
17. **Hogan M.** Informal Entente: Public Policy and Private Management in Anglo-American Petroleum Affairs, 1918–1924 / M. Hogan // Business History Review. – 1974. – №48. – P.187–205.
18. **Ferrier R. W.** The History of British Petroleum Company / R. W. Ferrier. – Cambridge: Cambridge University

- Press, 1982. – Vol. 1. – 801 p. 19. **Ергин Д.** Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть / Д. Ергин – М.: ДеНово, 1999. – 888 с.
20. **Фурсенко А. А.** Нефтяные тресты и мировая политика, 1880-е годы – 1918 г. / А. А. Фурсенко. – М.-Л.: Наука, 1965. – 496 с.;
21. **Валиахметова Г. Л.** Борьба великих держав и нефтяных компаний за иракскую нефть (1912–1928 гг.): дис. ... канд. ист. наук.: спец. 07.00.03 / Валиахметова Гульнара Ниловна. – Екатеринбург, 1999. – 212 с.
22. **Мусорина М. Л.** Формирование иракского общества в период британского мандата Лиги Наций (1920–1932 гг.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 "Всеобщая история" (Новая и новейшая история) / М. Л. Мусорина. – Казань, 2010. – 28 с.

Ласкавий Д.В. Історіографія міжнародної боротьби за нафту в Персії та Месопотамії в 1918–1928 гг.

Стаття посвячена аналізу трудов по історії нафтяної політики великих держав на Середньому Сході в 1918–1928 гг.

Ключевые слова: історіографія, нафта, боротьба, Персія, Месопотамія.

Ласкавий Д.В. Історіографія міжнародної боротьби за нафту у Персії та Месопотамії у 1918–1928 рр.

Стаття присвячена аналізу праць з історії нафтової політики великих держав на Середньому Сході у 1918–1928 рр.

Ключові слова: історіографія, нафта, боротьба, Персія, Месопотамія.

Laskavyy D. V. The Historiography of the international struggle for oil in Persia and Mesopotamia in 1918–1928

The article is devoted to the analysis of works on history of an oil policy of great powers on Middle East in 1918–1928.

Key words: historiography, oil, struggle, Persia, Mesopotamia.